3) Аниқ мақсад сари интилиш. Катта ишларни бажаришни мақсад қилиб қўйиш; шу мақсадини амалга ошириш учун қатъиятли, ўз идеали ва эстетик дунёқарашига содиқ қолиш.

4) Ишбилармон, тадбиркор бўлиш. Иқтисодий тафаккурни шакллантириш, ҳаётга тадбирона муносабатни кўрсата олиш ва ижодий янгиликлар қила олиш.

5) Меҳнатсеварлик. Олдига қуйилган мақсадга эришиш йўлида бор кучи ва имкониятини аямаслик.

6) Ақлан ва жисмонан етукликка интилиш. Ижодий ва илмий тўгаракларга қатнашиш ва улар асосида амалий ишлар яратиш.

Санъат кишига бутун бир юксак туйғулар, завқ-шавқ, янги ғоялар оламини очиб беради. Одамларни маънавий жиҳатдан бой, соф ва баркамол қилади. Санъат туфайли инсон ўзида янги, илгари сезмаган куч топади, ҳаётга ўзгача муносабатда бўлади, у инсонни ҳаётни севишга даъват этади. Бир сўз билан айтганда, инсон ўз ҳаётини, турмуш тарзи ва борлиғини санъатсиз тасаввур этолмайди. Миллий ва умуминсоний қадриятларга нисбатан бўлган меҳр-муҳаббат, фахр-ифтихорнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳам маълум даражада унга боғлиқ. Ҳар қандай давлатнинг маданияти, ижтимоий онгининг баландлиги шу халқнинг руҳий соғломлиги, ақлий қуввати ва юқори даражадаги тарбияси билан белгиланади.

Юқорида келтирилган мезонларни ўзида мужассамлаштирган ўқувчигина эстетик дунёқарашга эга, маънан етук шахс деб қабул қилиниши мумкин. Зеро, касб – ҳунар коллежларида таълим-тарбия олаётган истеъдодли, ижодкор ва ташаббускор ёшлар истиқлолга эришган юртимизни - дунёдаги энг қудратли, нуфузли давлатлар қаторига олиб чиқишда ўз улушларини қўшишлари керак.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. -Т.: «Ўзбекистон», 1997. 63-б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан колсин. Илму-фан мамлакат тараққиётига хизмат қилсин. -Т.: «Ўзбекистон», 1996. 261-б.
3. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. -Т.: 2000. 40-б.
4. Маҳкамов У. Ўқувчиларнинг ахлоқий маданиятини шакллантириш муаммолари. -Т.: «Фан», 1995. 199-б.
5. Пўлатов Х. Мустақиллигимиз қадриятлари. Ўзбекистон миллий истиқлол мафкураси. -Т.: «Ўзбекистон», 1999. 76-б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ўқувчиларда эстетик дунёқарашни шакллантиришнинг омиллари ишлаб чиқилган. Эстетик дунёқарашни шакллантиришда миллий қадриятларнинг ўрни кўрсатиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье разработаны факторы, формирующие эстетическое мировоззрение у учащихся. Рассматривается роль национальных ценностей при формировании эстетического мировоззрения.

SUMMARY

The article deals with the aesthetic factors shaping the outlook of the students. The author studies the role in shaping of the aesthetic outlook and national values.

ЖОҚАРЫ ОҚЫЎ ОРЫНЛАРЫ ТАЛАБАЛАРЫНЫҢ ДӨРЕТИЎШИЛИК КӨЗҚАРАСЫН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ

Т.В.Уразимова - *көркем- өнер таныў илимлери кандидаты*

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: педагогика, ижтимоий жараён, ўкитиш процеси, методология, ўкитиш усуллари, инновацион технология, ижодкорлик.

Ключевые слова: педагогика, социальная сфера, процесс образования, методология, методы образования, инновационная технология, творчество.

Key word: Pedagogics, social sphere, education a process, methodology, education methods, innovative technology, creation.

Дөретиўшилик мәселесине ҳәзирги заман теориялық көзқараслары өткен әсирдиң орталарында қәлиплести. Көп заманлардан бери топланған илимий билимлердиң дөретиўшилик пенен қолланылыўы, ҳәм сондай-ақ адамлардың оғада ири техникалық жойбарларды әмелге асырыўға таярлығының нәтийжесинде техниканың ҳәр қыйлы тараўлары жедел раўажланды.

Дөретиўшиликттиң ҳәр қыйлы тараўларын тәрбиялап жетилистириў ҳәзирги заман билимлендириўиниң тийкарғы ўазыйпаларының бирине айланды. Ҳәзирги заман жасларының ҳәм соның ишинде талабалардың да қәдирлеў (баҳалаў) түсиниклериниң бағытлары, оларды билим алыўға мәжбүрлеўши себеплер, кәсип таңлаўға болған қатнаслар ҳәм басқа да көплеген жағдайлар өзгерди. Сонлықтан жаңа педагогикалық технологияларды ислеп шығара отырып, билимлендириўдиң социаллық мәдений орталығын басқарыў системасын жетилистире отырып, заман талабына жуўап беретуғын, жаңа әўлад қәнигелерин жаратыўдың тийкарларын есапқа алыў, олардың улыўма ҳәм сондай-ақ, айрықша мүмкиншиликлери, қәбилетлери, қәнигелилик сыпатларын анықлаў зәрүр. Жоқарыда айтып өтилгенлерге байланыслы биринши гезектеги ўазыйпасы талабалардың көркемлик дүнья қарасын қәлиплестириў ҳәм эстетикалық цикл пәнлери арқалы көркем-өнерге тартыў болған, жоқары оқыў орынларының роли анық белгиленеди.

Көркемлик дүньяқараслардың раўажланыўы көплеген илимлердиң, философия, социология, психология, педагогика, көркем-өнерди изертлеў илими, эстетиканың - изертлеў предмети болып табылады. Бизиң кишигирим изертлеўимиз, сүўретлеў өнери ҳәм декоратив-әмелий көркем өнери дөретпелери менен тиккелей танысыў арқалы талабалардың көркемлик дүньяқарасының раўажланыўына тийкарланады.

Эстетикалық тәрбия (пүтинниң бир бөлеги сыпатындағы көркемлик дүньяқарас) жеке адамның ҳәр тәреплеме раўажланыўы системасындағы ең әҳмийетли элементлердиң бири. Гөззаллықтың баҳасын билетуғын, оны түсинетуғын, өмир ҳақыйқатлығына эстетикалық қатнаста бола алатуғын адам дүньяны реңлердиң, формалардың, даўыслардың пүткил рәңбәреңлигинде көрип, түсине алады. Ол көркем-өнердеги ҳәм оны қоршап турған дүньядағы сулыўлықты түсинеди.

Көркемлик дүньяқарастың раўажланыў процесиниң эстетикалық тәрбияның қурамына киретуғын бир бөлеги екенлиги сөзсиз. Солай екен, көркемлик дүньяқарас тутасы менен алынған көркем-өнер системасы: көркем өнердиң сүўретлеў өнери ҳәм декоратив әмелий түрлери, музыка, театр, әдебият жәрдеминде де, сондай-ақ адамды қоршап турған эстетикалық шөлкемлестирилген орталықтың барлығы менен де қәлиплестриледи (жаратылады) ҳәм биринши гезекте, көркемлик дүньяқарастың раўажланыўына, көркем-өнердиң көз бенен көриўге болатуғын (визуал) объектлери тәсир көрсетеди. Сонлықтан биз барлық арнаўлы түрде үйлестирилген, көз бенен көриўге болатуғын дүзилислер (структуралар) арасында көркемлик дүньяқарасты раўажландырыў ўазыйпаларына сүўретлеў өнери шығармалары толығырақ жуўап береди деп айта аламыз. Сүўретлеў өнериниң оғада үлкен тәрбиялық мүмкиншиликлери, эстетикалық тәрбияның өзиниң тийкары екенлиги гүмансыз, сондай-ақ, ол өзин қәлеген басқа тәрбиялық процесстиң күшейтиўшиси сыпатында көрсетеди.

Ҳәзирги заман педагогикасындағы талабалар менен ислесиўде сүўретлеў өнеринен пайдаланыўға байланыслы болған изертлеўлерде биз төмендеги тийкарғы бағдарларды көрсете аламыз:

- Сүўрет салыў менен шуғылланыў тийкарында графикалық көркем образ жаратыў (Г.М.Белютин, Л.Г.Медведев ҳәм т.б.);
- Мүсиншилик дөретпесиниң тәсири тийкарында эстетикалық қатнастың пайда болыў процеси;
- Эстетикалық қабыл етиў тийкарларын живопись шығармалары бойынша қәлиплестириў (С.С.Алексеев, Г.В.Беда, Т.Брилл, Ж.Вибер ҳәм т.б.);
- Көркем билимлилик тийкарларын китап иллюстрациялары менен танысыў арқалы қәлиплестириў (Н.В.Кузьмина, В.А.Фаворский, А.Капро ҳәм т.б.);

Сонлықтан, ҳәзирги заман педагогикасының изертлеўлери тийкарынан, сүўретлеў өнери ҳәм оның ҳәр түрли тәреплерине байланыслы болады. Талабалардың көркемлик дүньяқарасының раўажланыўындағы сүўретлеў өнери шығармаларының интегралланған (бир пүтинге бирлестирилген) роли толық ашылмаған.

Жоқарыда айтып өтилгенлерге тийкарлана отырып, биз педагогикалық жоқары оқыў орны талабаларына салыстырып қарағанда, көркемлик дүньяқарастың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўының мәселериниң изертлениў жағдайы жетерли дәрежеде емес деп айта аламыз. Буннан тысқары, ҳәр қыйлы авторлардың изертлеўлери көбирек дәрежеде, көркемлик дүньяқарастың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўының негизлерине (алдыңғы шәртлерине) емес, ал эстетикалық тәрбияға улыўма көзқарасларға байланыслы. Айтылғанларға қосымша ретинде көркемлик дүньяқарастың раўажланыўының дәрежесин, оның дүзилисин ҳәм ең баслысы муғаллимниң оның (оқытыўшының)

профессорлық-педагогикалық жумысында қолланылыў дәрежесиниң қалайынша баҳаланыўы кереклигиниң (баҳалаўдың критерийиниң) де жеткиликли дәрежеде изертленбегенлигин атап өтиўге болады.

Усыған байланыслы, талабаларды қәсипке таярлаў барысында олардың көркемлик дүньяқарасын раўажландырыў зәрүрлиги ҳәм атап өтилген мәселе бойынша толық ҳәм ең баслысы тәртиплестирилип дүзилген қолланбаның жоқлығы себепли келип шығатуғын қарама-қарсылық пайда болады.

Сонлықтан бул кемшиликтиң себеплери төмендегилер болып табылады:

- Ҳәзирги заман жәмийетинде қәлиплескен көркемлик дүньяқарасқа ийе, оқыўшылардың эстетикалық тәрбиясын нәтийжели әмелге асыра алатуғын оқытыўшыға (муғаллимге) болған талаптың бар екенлиги.
- Илимий әдебиятлардың ҳәм оларда болажақ оқытыўшыларды (муғаллимлерди) кәсиплик хызметке таярлаўға байланыслы ҳәр қыйлы теориялардың оғада көплиги ҳәм соның менен бирге талабалардың көркемлик дүньяқарасын мақсетли ҳәм комплексли раўажландырыў процесиниң илимий-методикалық жақтан жеткиликсиз тәмийинленгенлиги.
- Талабалардың көркемлик дүньяқарасын раўажландырыўда сүўретлеў өнери усылларының бар мүмкиншиликлери ҳәм ең баслысы болажақ қәнигелерди кәсипке таярлаў барысында толық пайдаланыў мүмкиншилиги.

Айтылғанларды есапқа ала отырып, педагогикалық жоқары оқыў орынлары талабаларында көркемлик дүньяқарасты раўажландырыўдың мазмуны, дүзилиси, психологиялық-педагогикалық тийкарларын комплексли изертлеў өткериў зәрүр.

Сонлықтан, талабалардың көркемлик дүньяқарасын раўажландырыўды табыслы күшейтиў ушын төмендегилерди әмелге асырыў керек:

- Қабыл етиў ҳәм түсиниў себебиниң пайда болыўына тәсир ете алатуғын, ҳақыйқый, терең миллий тийкарларға жуўап беретуғын живопись, мүсиншилик ҳәм графикалық шығармалардан пайдаланыў;
- Сүўретлеў өнери шығармаларын өзлестириўге тиккелей тәсир етиўши сыртқы ҳәм ишки рецептли қолланбалардың жаратылыўы ҳәм раўажландырылыўы;
- Ақырында, көркем образды жеке адамның психологиялық қәсийетлерин түсиниўдиң тийкарғы усылы сыпатында қабыл етиў.

Унамлы (қанаатланарлы) нәтийжелерге ерисиў ушын төмендегилер зәрүр:

- Изертленип атырған мәселе бойынша барлық әдебиятларды (философиялық, психологиялық-педагогикалық, искусство таныў бойынша) таллап (анализлеп) шығыў.
- "Көркемлик дүньяқарас" түсинигиниң мәнисин, мазмунын ҳәм оның қурамына кириўши бөлимлерин (структуралық компонентлерин) анықлаў ҳәм ең баслысы оның педагогикалық жоқары оқыў орынлары талабаларында раўажланыўының психологиялық-педагогикалық тийкарларын ислеп шығыў.

Бизиң заманымыз - мағлыўматлар технологиясы заманы өзиниң күш жигерин жәмийеттиң ийгилигине жумсайтуғын, дөретиўши, стандартларға бойсынбай ойлайтуғын адамларды талап етеди. Сонлықтан, ҳәзирги заман билимлендириўиниң тийкарғы ўазыйпасы - дөретиўши, ғәрезсиз, мәселелерди өз күши менен шеше алатуғын, еркин адамларды тәрбиялаў болып табылады, себеби усы дөретиўши адамлар адамзаттың прогресин белгилеп береди.

Әдебиятлар

1. Волков Н. Процесс изобразительного творчества и проблемы обратных связей. // Психология художественного творчества: Хрестоматия. -Минск: Харвест, 1999.
2. Раппопорт С.Х. От художника к зрителю. Как построено и как функционирует произведение искусства. - М.: «Просвещение», 1978.
3. Шапинская Е.Н., Иванов С.А., Киященко Н.И. Образование и искусство в формировании целостной личности. – М.: Школа Вуз-Академия, 2002.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола ҳозирги давр таълим мазмуни ва унинг мақсадини тўла акс эттиради. Ўқувчиларни ўкитиш жараёнида фаоллаштириш ҳозирги замон педагогика илми ва иш тажрибасининг энг муҳим масалалари қаторига киради. Ўқитишни ташаббускорлик асосида амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга, чунки ўкитиш ва ривожлантириш ҳаракатчанлик сифатига эга бўлиб, у ўқитувчиларнинг укитиш сифатига боғлиқ. Таъкидлаш лозимки, ушбу сифатлар ахлоқий, экологик, ватанпарварлик ва тарбиянинг бошқада ажралиб турадиган турларининг мустаҳкам асосини яратади.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается современному содержанию и роли образовательного процесса, так как в современном обществе возросло внимание к проблеме формирования всесторонне развитой, духовно богатой и креативной личности. Личность человека, его духовный и моральный облик формируются, прежде всего, в процессе воспитания. Не последнюю роль здесь играет эстетическое воспитание, способствующее активизации развития мировоззрения, интеллектуальных и творческих потенций личности. Поэтому процесс образования необходимо основывать на создании условий для воспитания творческой личности, готовой к диалогу, сотрудничеству и сотворчеству в различных сферах жизни.

SUMMARY

The article is devoted to the modern content and role of educational process, because modern society has increased attention to the problem of formation of a fully developed, spiritually rich and creative personality. Human personality and his spiritual and moral character are formed primarily in the process of education. Aesthetic education plays here a great role contributing to enhance the development of philosophy, intellectual and creative potential of the individual. Therefore, the process of education should be based on creating conditions for education of creative personality, ready for a dialogue, collaboration and co-creation in various spheres of life.

ҚАРАҚАЛПАҚ ШАҢАРАҚЛАРЫНДА НЕКЕ АЛДЫ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

М.А.Утепбергенов – *психология илимлеринин кандидаты, доцент*

ҚРХБХҚТҳОҚАИ

Таянч сўзлар: оила, омил, никоҳ, никоҳ ёши, танишишнинг вақти ва муддати.
Ключевые слова: семья, факторы перед браком, возраст вступления в брак, время и сроки знакомства.
Key words: family, factors before marriage, the age of marriage, time of getting acquainted.

Заманагөй шаңарақтың турақлылығының әҳмийетли факторларының бири-бул ерли-зайыплылардың турмыс қурмастан алдыңғы неке алды факторлары болып табылады. Себеби ерли-зайыплылардың ҳәр бириниң турмыс қурыў жасы, жас шаңарақтың өмир тәризин, өз-ара қарым-қатнас стилин, урыс-қағысларының характерин ҳәм некеден қанаатланыўын анықлап береди. Сонлықтан шаңарақ машқалалары бойынша социологиялық, социал-психологиялық изертлеўлердиң дерлик ҳәммесинде шаңарақ алды факторларына айрықша дыққат аўдарады.

Бизиң изертлеўимиздиң нәтийжелери заманагөй қарақалпақ шаңарақлары өзгерип атырғаны, сол өзгерислер бир қанша аспектлер бойынша неке ҳәм шаңарақ қатнасықлары раўажланыўының жәмийетлик тенденцияларына туўры келмейтуғыны ҳаққында гүўалық береди. Алдын айтып өтилгениндей: егер ҳәр түрли еллерде турмыс қурыўдың орташа жасы жасарып атырған болса, қарақалпақлар шаңарағында әсиресе, аўыллық жерлерде келин-күйеўлердиң турмыс қурыў жасы үлкейип атырғаны байқалады.

Н.А.Согиновтың изертлеўлериниң нәтийжелери бойынша (1990), өзбек шаңарақларында келин-күйеўлердиң турмыс қурыўының орташа жасы аўыл жасларында қала жасларына қарағанда жоқарырақ болып аўыл жасларында 23, 38 жас болса, қала жасларында 22,90 жас болды. Келинлерде – 20,90 ҳәм 20,43 жас болады. Ал, қарақалпақлар шаңарағында турмыс қурыў жасы аўыл жигитлеринде – 24,33 жас, ал қала жигитлеринде 23,46 жас. Ал келинлерде 21,03 ҳәм 21,33 жас.

Бизлер сораў-жуўап жүргизген күйеўлердиң арасында 18 жаста үйленгенлер болмады. Аўыл ер адамларының 6,7% ы 18-19 жасында турмыс қурған, бирақ усы жаста турмыс қурған қалалы ер адамлар болмады. 20-21 жасларда турмыс қурған аўыл ер адамлары 10,0 % ы , ал қалалы ер адамлар 31,0 % ды қурайды.